

KNYGŲ APŽVALGOS IR RECENZIJOS

Adomas Matuliauskas. Šilkografijos darbų ciklas „Kaukysos kaukai“
„Medinčius“, šilkografija, (S/1), formatas 14,5 × 22,5 cm, 2016 m.

Garbinga Anykščių krašto praeitis

Antanas Tyla. *Apie Anykščius ir anykštėnus*. Vilnius: Petro ofsetas, 2016, 267 p.

ISBN 978-609-420-508-8.

Paėmus į rankas neseniai pasirodžiusią Anykščių kraštui skirtą knygą, skaitytojui prieš akis iškils su tuo kraštu susijusios literatūros žvaigždės: Antanas Baranauskas, Antanas Vienuolis-Žukauskas, Jonas Biliūnas. Knyga atveria bei priartina dar daugiau žvaigždžių, netgi žvaigždynų, žibėjusių atskirose epochose. Tai – krašto istorijos kūrėjai: visuomenės, švietimo, sukilimų, rezistencijos dalyviai, išdrįšę kritiniu momentu rizikuoti viskuo, net savo gyvybe. Knyga išleista parėmus Lietuvos kultūros tarybai ir Anykščių savivaldybei. Knygos autorius – istorijos profesorius, akademikas Antanas Tyla. Jis yra ne vien istorikas, kuris parašė ir parengė 14 mokslinių knygų, paskelbė daugybę straipsnių Lietuvoje ir užsienyje, bet taip pat aktyvus mokslinio darbo organizatorius: dvi kadencijas dirbęs Lietuvos istorijos instituto direktoriumi, – įkūręs Istorijos katedrą Kauno Vytauto Didžiojo universitete, šešerius metus čia dėstęs, A. Tyla nesikratė nė visuomeninio darbo: ilgą laiką nuo 1992 m. iki šiol buvo Pasaulio anykštėnų bendrijos pirmininkas¹.

Pristatoma knyga „Apie Anykščius ir anykštėnus“ – straipsnių rinkinys, kurį sudaro mokslo tiriamieji darbai, tekstai kalbų, pasakytų įvairiomis progomis, interviu ir memuarinio pobūdžio rašiniai. Jau knygos turinyje nurodyti skyrių pavadinimai – 1. *Iš gelmės*; 2. *Iš vilties*; 3. *Dabar ir visada*, –

žymi istoriją kaip procesą, vykusį ne tik praeityje, bet ir šiomis dienomis, nukreiptą į ateitį. Tuo požiūriu skirtingų laikų žmonės tampa istorijos dalyviais, tradicinių vertybių nešėjais. Tai pagrindinė knygos idėja, atspindima ir detalizuojama jos tekstuose.

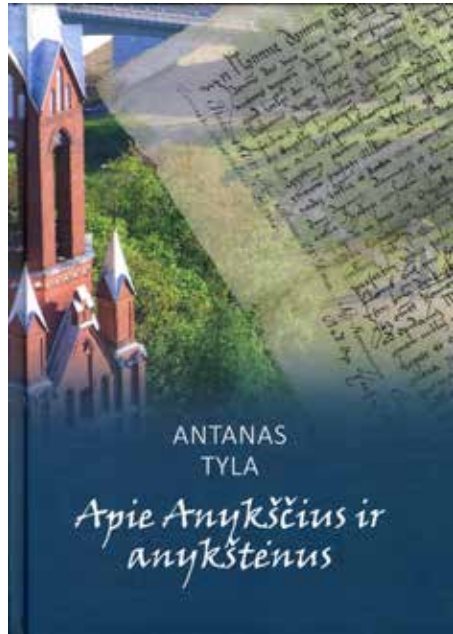
Kaip teisingai pastebėjo leidinio pratarėje profesorius Arvydas Šaltenis, tautos istorija skleidžiasi vienoje šeimoje. Turima omenyje, kad antrame knygos skyriuje autorius, aprašydamas masinius trėmimus ir antisovietinę rezistenciją Anykščių krašte, organiškai įvedė dokumentinius duomenis, savo liudijimus apie tragišką artimų giminaičių likimą. Jo tėvai, Bičiūnų kaimo ūkininkai Antanas ir Julijona Tylos, turėjo gausią šeimą: šešis sūnus ir dukterį. Du sūnūs Kazys ir Bronius įsijungė į partizaninį judėjimą, vyriausias iš visų Kazys Tyla buvo Žaliosios rinktinės vadas, 1945-ųjų balandį žuvo už laisvę – sušaudytas *enka-vedistų*. Mūsų dienomis jo žūties vietoje ant Rubikių ežero, priešais Šventavartės salą, pastatytas paminklas. Partizanas Bronius Tyla buvo nuteistas 10 metų, kalėjo konclageryje. 1951 m. represuoti kiti šeimos nariai – namuose buvę tėvai, jų sūnus Jonas, duktė Julija Gutauskienė su mažamečiu sūnumi: visi jie buvo ištremti į Sibirą. Knygos autorius Antanas Tyla tremties išvengė, kadangi gyveno Vilniuje, buvo pradėjęs studijuoti universitete. Šiandien jo pateikti autentiški prisiminimai apie gimtąjį kraštą, tėvų šeimą, jos narių apibūdinimas, brolio Kazio laidotuvių aprašymas, nuotraukos iš

¹ Tyla, Antanas. *Bibliografinė rodyklė 1955–1999*. Sud. Lina Anužytė, Algirdo Baliulio įvadas. Vilnius: LII leidykla, 1999.

asmeninio archyvo turi istorinę reikšmę. Tai vadinamieji egošaltiniai, labai vertinami tyrinėtojų.

Ypač moksliskai svarbūs yra du analitiniai straipsniai, publikuojami knygos pradžioje. Tai studija apie Anykščių Šv. Mato bažnyčios beneficiją. Pristatomas iki šiol netyrinėtas klausimas. Kaip rodo istoriografija, Anykščių bažnyčia domėtasi anksčiau, bet jos beneficijos istorija nebuvo parašyta. Antanas Tyla užpildė šią spragą². Pasitelkdamas naujus šaltinius jis ištyrė beneficijos (t. y. bažnyčios valdų ir kitų išteklių) susidarymą, raidą, jų administracinę ir socialinę įtaką, kultūrinę reikšmę Anykščių miestui ir kraštui. Ši įtaka neatsiejama nuo Lietuvos, jos krikšto, sutampančio su Anykščių miesto istorija, kuri, rašytinių šaltinių duomenimis, artėja link 600 metų sukakties. Tai sena istorija, kurta dar LDK valdovų – Lietuvos didikų kunigaikščių, įsteigusių savo žemėse parapinę Šv. Mato Anykščių bažnyčią, aprūpinusių ją žemėmis ir kitais turtais, paskyrusių čia dirbti kunigus. Tokiu būdu buvo garantuotas pastovus šventovės gyvavimas, sėkminga pastoracinė veikla. Ilgainiui beneficiją rėmė ir kiti didikūnai, parapijiečiai.

Nors Anykščių bažnyčios fundacinė privilegija neišliko, nėra mums žinoma tiksli beneficijos įkūrimo data, tačiau 1514 m. kovo 24 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis prie liudininkų, remdamasis pirmąja, patvirtino antrą bažnyčios privilegiją. Šis dokumentas, rašytas lotynų kalba, archyve išsaugotas iki mūsų dienų. Privilegijos turinį pirmą kartą paskelbė, jį išanalizavo Antanas

Tyla aptariamoje studijoje apie beneficiją. Privilegijos fragmentą matome nuotraukoje ant knygos viršelio šalia dabartinės Anykščių bažnyčios silueto. Remdamasis inventoriais, autorius apibrėžia beneficiją sudarančią teritoriją – miesto sklypus, kaimus, sodybas, gyventojus, duokles, ilgainiui nustato bažnytinių valdų kitimą. Be to, į mokslinę apyvartą įvestas Anykščių bažnyčios archyvas, pateikti jo faktai su komentarais. Išaiškinta XV–XIX a. Anykščių Šv. Mato bažnyčioje dirbusių klebonų, vikarų, altaristų tapatybė. Publikuojamos tekste lentelės su jų pavardėmis, pareigomis, datomis. Kadangi Anykščių parapija priklausė Vilniaus vyskupijai, tuose dvasielninkų sąrašuose randame žymių praeities veikėjų – Vilniaus katedros kanauninkų, vyskupų, mokslininkų. Pavyzdžiui, europinio garso astronomas, Vilniaus universiteto observatorijos įkūrėjas, jos vedėjas Marty-

2 Tyla, Antanas. *Apie Anykščius ir anykštėnus*, p. 14–47.

nas Počobutas, istorikas, LDK didysis raštininkas Adomas Naruševičius ir daugelis kitų. Į bažnyčios klebonų veiklą įėjo ne vien sakramentų teikimas, jie valdė beneficiją – patikėtas teritorijas mieste ir už jo ribų bei kitą turtą, kaupė ir saugojo archyvą, rinko bibliotekėlę, įkūrė pašto tarnybą, steigė religines brolijas (pagal rašytinius šaltinius atsekama ryški Šv. Onos brolijos veikla). Tad ilgainiui Anykščių bažnyčia tapo intelektualaus gyvenimo veiksmu. Studijos pabaigoje prieinama išvada, kad būtent šioje ilgaažių dvasinių tradicijų puoselėjamoje dirvoje galėjo išaugti tokie kultūros ažuolai, kaip architektas Laurynas Stuoka-Gucevičius ir vyskupas, lietuvių literatūros klasikas Antanas Baranauskas, taip pat pastarojo bičiulis poetas, sukilėlis ir tremtinys Klemensas Kairys.

Reikia atkreipti dėmesį į originalų pagal tyrimus ir naujus šaltinius kitą knygos straipsnį „Ukmergės pavietas ir anykštėnai 1654–1667 m. karo su Rusija metais“³. Tai XVII a. viduryje įvykusio trylikos metų LDK karo su Rusija laikotarpis. Kuomet artėjant rusų kariuomenei Žemaitija, Šiaurės Aukštaitija, įskaitant Anykščių kraštą, priklausiusį Ukmergės pavietui, siekdami apsisaugoti nuo Rusijos invazijos, nutraukė uniją su Lenkija ir pasidavė Švedijos globai. Tačiau dėl nepakeliamų švedų karinės administracijos prievolių – reikalaujamų lupikiškų mokesčių, pyliavų dislokuotiems raiteliams išlaikyti, vietos gyventojai 1656 m. balandžio pabaigoje-gegužės pradžioje sukilo ir švedų valdžią nuvertė.

Anksčiau tyrinėtojai manė, kad toks sukilimas vyko tik Žemaitijoje. Apie

Aukštaitijos šiaurinių teritorijų sukilimą nieko nerašė nei Lietuvos, nei užsienio mokslininkai. Ir štai aptariamoje knygoje profesorius Antanas Tyla, remdamasis savo surinktomis žiniomis Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos archyvuose, nusako Anykščių krašte įvykusio sukilimo eigą, veiksmus, identifikuoja iškilus jo dalyvius, aprašo po sukilimo buvusiose švedų protektorato teritorijose susikūrusią žemių konfederaciją. Čia žemės išsiskyrė tam tikra savivalda, kuri organizavo krašto apsaugą, savanorišką mobilizaciją, rinko lėšas saugumo daliniams samdyti, sėkmingai gynė kraštą iš dviejų pusių nuo Rusijos ir Švedijos grėsmių. Visa tai autorius vertina kaip ano meto pilietinio sąmoningumo apraiškas.

Apskritai knygoje nemažai tekstų, skirtų kovos už laisvę temai. Pabrėžiamas jos tęstinumas iš kartos į kartą. Nuo senosios Lietuvos valstybės laikų laisvės ženklai krašte likę rymančios piliakalnių. Atkakli kova dėl Tėvynės, tikėjimo ir kultūros laisvės vyko du pastaruosius šimtmečius – XIX–XX a. – tiek Lietuvoje, tiek Anykščių regione. Kovos formos buvo įvairios. Autorius išskiria anykštėnus, 1863 m. sukilimo dalyvius. Rašo apie 1864–1904 m. spaudos draudimo metu lietuvišką literatūrą gabenusius bei platinusius vietos knygnešius. Aptaria savitą pasipriešinimo būdą – kolektyvinius laiškus, pasirašytus gyventojų, siunčiamus įvairioms carinės Rusijos institucijoms su prašymu spaudos draudimą atšaukti. Išaiškina 1905 m. revoliucijos įvykius. Pažymi, kad tiksliau tai būtų vadinti ne revoliucija, bet lietuvių tautiniu sukilimu, nes jo tikslas buvo toks pat kaip ir ankstesniųjų – 1794 m., taip

3 Ten pat, p. 48–63.

vadinamo Tado Kosciuškos, 1830–1831 m. ir 1863 m. sukilimų: išsivaduoti iš carinės Rusijos gniaužtų, atkurti savo valstybę. 1905 m. šiame išsivadavimo iš okupacinės Rusijos valdžios sąjūdžio Anykščiuose ir jo apylinkėse dalyvavo valstiečiai ir miestelėnai. Anykščių žmonių atmintis ir oficialūs dokumentai išlaikė drąsiausiųjų pavardes. Anykščių kraštas tuo metu buvo vienas aktyviausių Aukštaitijoje: rengti mitingai, gegužinės, atviri pasipriešinimo veiksmai prieš carinę administraciją. Į Vilniaus Seimą buvo siunčiami savi delegatai.

Toliau knygoje pažymimi vėlesnio etapo: 1917–1918 m. Valstybės atkūrimui nusipelnę krašto gyventojai, Lietuvos Nepriklausomybės kovų dalyviai. Pristatomos to meto visuomeninės organizacijos, susijusios su Burbiškio dvaru. Jis nuo seno šalia bažnytinės beneficijos buvo kitas svarbus Anykščių krašto ekonominis, administracinis ir kultūrinis centras, praeityje priklausęs jėzuitų globojamam Vilniaus universitetui.

Vėliau chronologiškai pateikiami duomenys apie sovietinės okupacinės valdžios įvykdytus taikių gyventojų trėmimus. Sudarytos lentelės su ištremtųjų sąrašais iš Bičionių, Burbiškio, Klykūnų, Rubikių, Šiaulių kaimų. Pateikta medžiaga apie dramatiškas, pasiaukojančias partizanines kovas.

Paskutiniame knygos skyriuje – nemažas pluoštas atsiminimų apie baigtą Burbiškio pradžios mokyklą, Anykščių gimnaziją, bendramokslus ir pedagogus.

Knygą įdomu skaityti dėl lengvo stiliaus, aiškaus minčių dėstymo. Ypač gražūs publikuojamų kalbų tekstai. Juose mokslininkui būdingas tikslumas susilieja su lakia metafora. Tai veikia ne tik skaitytojo protą, bet ir emocijas, – istoriniams faktams suteikia

Antanas Tyla prie savo darbovietės – Istorijos instituto, 1989-ųjų pavasarį, Vilnius

įtaigumo. Šitokio stiliaus paslaptis paaiškėja paskaičius knygos pabaigoje autoriaus paskelbtas 1949–1951 m. dienoraščio ištraukas, liudijančias apie Antano Tylos, Anykščių gimnazijos literatų būrelio pirmininko, bendravimą su lietuvių literatūros klasiku Antanu Vienuoliu-Žukausku: gautas dovanų knygas su autografais, A. Tylos perskaityto referato įvertinimą, Vienuolio ekskursijas su jaunais literatais po memorialines krašto vietas, autentišką laišką, 1952 m. kovo 30 d. rašytojo siųstą A. Tylai. Suprantama, kad visa tai yra reikšmingi duomenys Lietuvos kultūrai. Bet taip pat reiškia, kad Antanas Tyla, literatūrai gabus jaunuolis, veikiamas rašytojo, ėmė vertinti žinių perteikimo paprastumą, kreipti dėmesį į tiesą, paremtą rašytiniais šaltiniais. Štai 1951 m. birželio 3 d.

Antanas Tyla su
Anykščių vidurinės
mokyklos literatais
pas Antaną Žukauską-
Vienuolį.
1951 m. birželio 3 d.

dienoraščio įrašas, pateikiantis išpūdžius po apsilankymo Antano Baranausko klėtelėje-muziejuje, kur ekskursiją pravedė A. Vienuolis-Žukauskas, jis cituojamame tekste ir vadindamas Rašytoju: „<...> daug įdomumo Rašytojo pasakojimui suteikia pagrindimas šaltiniais, o kartu paprastumas ir gyvumas. Tie paprasti žodžiai taip patraukia, kad, rodos, per naktį klausytum jo pasakojimų“⁴. Tad istorinio pasakojimo mokytoju Antanui Tylai jaunystėje buvo prozos meistras anykštėnas Antanas Vienuolis-Žukauskas, parašęs istorinių romanų, viename iš jų – „Kryžkelės“ – sukūręs Vytauto Didžiojo paveikslą.

Peržvelgę knygą matome, kad būdamas profesionalus istorikas, susikoncentravęs į esminius regiono įvykius, kiek siekia rašytiniai šaltiniai, Antanas Tyla sukūrė tvirtus pamatus Anykščių krašto istorijai, atskleidė jos svarbą Lietuvos valstybingumui, iškėlė dvasines vertybes, būdingas praeityje, brangintinas šiuo metu ir ateityje.

Šis leidinys turi mokslinę vertę dėl jame paskelbtų naujų tyrinėjimų ir dėl Anykščių krašto istorijos matmenų sukūrimo, t. y. knygoje apimta ir įvertinta visuma lemiamų įvykių, sąlygojusių krašto raidą. Drauge su tuo iškeliami aprašomų epochų žmonės, atlikę rimtus darbus. Tai suteikia knygai reikšmingumo ir visuomeniniu požiūriu. Juk tiesos atskleidimas apie tėvus ir protėvius turi didžiulę prasmę skaitytojui, susimąstančiam apie gyvenimo paskirtį, apie savo poelgius. Taip pat perskaite knygą galėtų susimąstyti ir kiti iškilūs istorikai, nūdienos kultūros veikėjai – ar jau viską yra padarę, kad jų tėviškių žmonėms prasmės būtų daugiau, kad būtų žadinamas kraštiečių sąmoningumas. Antanas Tyla išsprendė šį klausimą nuoširdžiu darbu, gimtinės meilės pavyzdį parodė kitiems.

ELVYRA USAČIOVAITĖ

4 Ten pat, p. 262.